

SYNONIMIA W POLSKIEJ I SŁOWEŃSKIEJ TERMINOLOGII JĘZYKOZNAWCZEJ

Paweł Kowalski

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk, Varšava

UDK 811.162.1'373.421:811.163.6'373.421

Prispevek obravnava sopomenskost v poljski in slovenski jezikoslovni terminologiji. Posebna pozornost je posvečena odnosoma *domača enota – mednarodna enota* in *analitična enota – sintetična enota*. Raziskovalni termini so bili nesistematično izpisani iz poljskih in slovenskih jezikoslovnih besedil, slovarjev ter slovníc. Pri izpisu smo si pomagali s pomožnim strokovnim orodjem, in sicer s ključnimi besedami iz bibliografske elektronske baze slovenskega jezikoslovja iSybislaw. Enote (ključne besede) v bazi so enake jezikoslovnim terminom.

jezikoslovna terminologija, poljščina, slovenščina, sopomenskost, internacionalizacija

The paper describes synonyms in Polish and Slovene linguistics terminology. The main stress is on the relation between domestic units and international units, as well as analytical and synthetic units. Acknowledged terms have been extracted from Polish and Slovene linguistic texts, dictionaries and grammars. In order to give a wide range of material, the language of keywords from the bibliographic database iSybislaw is used. The keywords from this database are equal to linguistic terms.

linguistics terminology, Polish, Slovene, synonyms, internationalisation

1

Przedmiot artykułu stanowi zjawisko synonimii w terminologii językoznawczej w dwóch językach słowiańskich: polskim i słoweńskim, które należą do dwóch grup językowych: grupy języków zachodniosłowiańskich i grupy języków południowo-słowiańskich. Porównywane są więc języki geograficznie oddalone od siebie, lecz strukturalnie dość zbliżone. Przedstawione jedynie w zarysie rozważania, dotyczące niezwykle szerokiego zagadnienia synonimii terminologicznej, mają charakter wstępny i są rezultatem prac prowadzonych w Instytucie Sławistyki PAN w Warszawie nad systemem bibliograficznym językoznawstwa sławistycznego iSybislaw (www.isybislaw.ispan.waw.pl). Prace nad systemem wymagają porządkowania na bieżąco terminologii językoznawczej, która jest wykorzystywana w podstawowym języku informacyjno-wyszukiwawczym bazy dziedzicowej iSybislaw – języku słów kluczowych.¹ Terminy językoznawcze stanowią podstawowy trzon jednostek tego języka.² W związku z tym, że w bazie gromadzone są dokumenty sławistyczne

¹ Więcej na temat jednostek języka słów kluczowych zob. monografię Babika *Słowa kluczowe* (2010).

dotyczące wszystkich języków słowiańskich, kwestią niezwykle istotną jest rozwiązywanie problemów dotyczących takich zagadnień, jak synonimia, ekwiwalencja, wieloznaczność w obrębie jednego języka, a także (przede wszystkim) w wielu językach słowiańskich.

2

W pracy termin rozumiany jest jako znak językowy (konwencjonalna jednostka) należący do leksykonu określonej dziedziny i oznaczający pojęcie w systemie relacji semantycznych właściwych dla tego leksykonu (Lukszyn, Zmarzer 2006: 23). Synonimia natomiast rozumiana jest jako zjawisko polegające na zbieżności poszczególnych terminów (por. Polański 1999; Humar 2010). W związku z dążeniem do jednomanowości terminów zjawisko to jest w terminologii niepożądane (por. Lukszyn, Zmarzer 2006). Problem niejednoznaczności terminów w swoich pracach poruszał także jeden z najwybitniejszych słoweńskich językoznawców Jože Toporišič, podkreślając, że »enopomenskost je za uporabno terminologijo prvi pogoj.« (Toporišič 2003: 13) Obserwowane obecnie w językoznawstwie szerzenie się różnorodnych paradygmatów badawczych tej dyscypliny naukowej, powstawanie nowych kierunków i poddyscyplin wiąże się z dynamicznym przyrostem i tworzeniem nowych jednostek terminologicznych. Postulowana przez badaczy jednomanowość takich jednostek wydaje się więc zadaniem trudnym, czy wręcz niemożliwym do uzyskania. Zasoby terminologiczne stanowią zbiory zróżnicowane w różnych systemach językowych, z których każdy posiada swoją, często odmienną, tradycję oraz uregulowania normatywne (por. Rudnik-Karwatowa 2013: 312).

W niniejszym tekście pragnę opisać dwa podstawowe źródła synonimii w terminologii lingwistycznej, jakimi są wariantywność występowania (użycia) jednostki syntetycznej (prostej, jednoelementowej) i jednostki analitycznej (złożonej, dwu- i wieloelementowej) oraz internacjonalizacja. Opisywane w artykule jednostki terminologiczne należą do terminologii przedmiotowej i ogólnonaukowej; realizują system pojęciowy dyscypliny językoznawstwa, wężej zaś językoznawstwa slawistycznego (polonistycznego i słowenistycznego). Jednostka internacjonalna to termin, który występuje przynajmniej w kilku językach międzynarodowych i leksykalizuje w nich to samo pojęcie (por. Mazurkiewicz-Sułkowska 2015). W systemie terminologicznym występują w dwóch odmianach, z których pierwsza to jednostka przejęta z języków światowych zaadaptowana na gruncie rodzimym, druga natomiast stanowi jednostkę utworzoną na gruncie języków klasycznych (Lukszyn, Zmarzer 2006: 71). Jednostka rodzima to każda jednostka terminologiczna danego języka, która nie jest internacjonalizmem (zob. Mazurkiewicz-Sułkowska 2015: 167).

² Podstawową różnicą między terminami a słowami kluczowymi rozumianymi jako jednostki języków informacyjno-wyszukiwawczych jest ich odmienna funkcja. Termin stanowi denotat rzeczywistości językowej, słowo kluczowe bezpośrednio odsyła do tekstu (zbioru tekstów), do którego jest przypisane w systemie, natomiast pośrednio do rzeczywistości językowej. Elementem wspólnym w relacji termin : słowo kluczowe jest natomiast przynależność do języków specjalistycznych (więcej na ten temat zob. m.in. Bojar 2005; Babik 2010).

W artykule wykorzystuję korpus tekstów współczesnych z zakresu językoznawstwa slawistycznego, gromadzony od lat 90. XX wieku, wybrane gramatyki i słowniki obydwu języków oraz opisy formalne dokumentów w bazie dziedzinowej iSybislaw. Materiał słoweński wyekscerpowany został przede wszystkim z prac Jože Toporišiča, w tym m.in. z *Encyklopedii jezika sloveńskiego*, która stanowi najobszerniejszy zbiór słoweńskiej terminologii językoznawczej.

3

Jednym ze źródeł synonimii terminologicznej w zakresie językoznawstwa w obydwu językach jest opozycja: jednostka syntetyczna (jednoczłonowa) i jednostka analityczna (dwu- i wieloczłonowa). W tej grupie licznie występuje tzw. terminologia metanaukowa, odnosząca się do nazw poszczególnych poddyscyplin językoznawczych:

Język polski	Język słoweński
aksjologia lingwistyczna – aksjolingwistyka	besedni zaklad – besedišče
akt nominacji – nominacja	jezikovna pragmatika (pragmatična lingvistika) – pragmalingvistika
alfabet cyrylicy – cyrylica	latinska abeceda – latinica
akt illokucyjny – illokucja	slovenska abeceda – slovenica
ekologia języka – ekolingwistyka	slovenski jezik – slovenščina
język polski – polszczyzna	tekstna lingvistika – besediloslovje
lingwistyka kulturowa – lingwokulturologia	
pragmatyka lingwistyczna – pragmalingwistyka	
socjologia języka – socjolingwistyka	
terminologia konceptualna – konceptualistyka	
terminologia nomenklaturowa – nomenologia	

W tej klasie synonimów termin jednoelementowy utworzony jest często w procesie uniwerbizacji (pol. *aksjolingwistyka*, *łacinka*; słoweń. *latinica*, *slovenščina*). *Struktury* te są wyraziste znaczeniowo i mogą tworzyć serie słowotwórcze.

Najczęściej terminy złożone w obydwu językach to struktury dwuelementowe składające się z jednego elementu rzeczownikowego i jednego przymiotnikowego, rzadziej reprezentowany jest model rzeczownik + rzeczownik (N + N). Polszczyznę różni od języka słoweńskiego jednak to, że w nienacechowanym szyku polskim rzeczownik jako człon określany umieszczany jest w prepozycji, przymiotnik (lub rzeczownik) jako człon określający znajduje się w postpozycji (pol. *alfabet łaciński*, *język słoweński*, *lingwistyka tekstu*). Polskie terminy dwuczłonowe reprezentują więc model N + Adj. W języku słoweńskim element określający człon rzeczownikowy

znajduje się na miejscu pierwszym (np. *latinska abeceda, slovenski jezik, tekstna lingvistika*). Słoweńskie terminy odzwierciedlają model Adj + N.³

4

Innym źródłem synonimii w językach polskim i słoweńskim jest zjawisko internacjonalizacji. Przykłady par synonimicznych, w których jedna jednostka to termin rodzimy, druga – internacjonalny, licznie występują w obydwu językach:

Język polski	Język słoweński
akronim – skrótowiec	akronim – kratica
afrykata – spółgłoska	bilingvizem – dvojezičnost
zwarto-szczelinowa	brevis – krativec
bilingwizm – dwujęzyczność	dialekt – narečje
brewis – znak krótkości	fonetika – glasoslovje
interiekcja – wykrzyknik	interjekcija – medmet
leksyka – słownictwo	leksika – besedje
lingwistyka – językoznawstwo	leksikografija – slovaropisje
syntaksa – składnia	lingvistika – jezikoslovje
	morfologija – oblikoslovje
	semantika – pomenoslovje
	sintaksa – skladnja
	tekstna lingvistika – besediloslovje

Wymienione pary synonimiczne wykazują pełną lub częściową synonimię. Zupełna tożsamość znaczeń (np. pol. *lingwistyka – językoznawstwo*; słoweń. *lingvistika – jezikoslovje, morfologija – oblikoslovje*) określana jest jako ekwonomia (zob. Lukszyn, Zmarzer 2006; Mazurkiewicz-Sułkowska 2013, 2015). Na płaszczyźnie formalnej najczęściej internacjonalnej jednostce prostej (jednoelementowej) odpowiada rodzima jednostka jednoelementowa pol. *syntaksa – składnia*, słoweń. *terminologija – izrazoslovje*.

W obrębie tej grupy wyróżnić można kilka typów par synonimicznych. Dość licznie w obu językach reprezentowane są przykłady, w których jednoelementowej jednostce międzynarodowej odpowiada dwu- lub wieloelementowa jednostka rodzima: pol. *apelatyw – nazwa pospolita, hipokorystyk – wyraz pieszczotliwy*; słoweń. *adverbiale – prislovno določilo, sociolingvistika – družbeno jezikoslovje*. Rzadziej występują pary przeciwne, w których dwu- lub więcej elementowej jednostce międzynarodowej odpowiada jednoelementowa jednostka rodzima: słoweń. *tekstna lingvistika – besediloslovje*. W języku polskim takie synonimy w obrębie terminologii językoznawczej występują znacznie rzadziej.

W tej grupie terminów wyróżnić można także pary synonimiczne, w których terminowi rodzimemu odpowiada termin charakteryzujący się niepełną internacjonalizacją pol. *alternacja samogłoskowa – oboczność samogłoskowa, dopełniacz*

³ Taki szyk łączy język słoweński z innymi językami z grupy zachodniosłowiańskiej, por. słowac. *slovenský jazyk*, czes. *jazykový prostředek*, a także innymi językami słowiańskimi: ros. *словообразовательная деривация*, chorw. *čakavsko narječje*.

adnominalny – dopełniacz odrzeczownikowy, rzeczownik dewerbatywny – rzeczownik odczasownikowy; słoweń. deliberativno vprašanje – razmišljajno vprašanje, dependenčna slovnica – odvisnostna slovnica, deverbativni samostalnik – izglagolski samostalnik, leksikalna enota – besedna enota, leksikalni zaklad – besedni zaklad.

W tej klasie jednostek występują zarówno jednostki proste (jednoczłonowe), jak i złożone (najczęściej dwuczłonowe). W przypadku jednostek prostych przysparzaniu synonimów sprzyja wariantywność formantów słotwórczych (rodzime i międzynarodowych: pol. *poddyscyplina – subdyscyplina*).

Pobieżny ogląd materiału pozwala zauważyć, że w języku słoweńskim częściej niż w polszczyźnie pojawiają się pary synonimiczne, w których współwystępują jednostki internacjonalne i rodzime. Wydaje się też, że w języku słoweńskim można wskazać więcej par terminów, w których jednoelementowym jednostkom internacjonalnym odpowiadają jednoelementowe rodzime terminy: słoweń. *hiperonim – nadimenka/nadpomenka, hipokoristik – ljubkovalnica, hiponim – podpomenka*. Język polski w tym względzie wykazuje większy analityzm; międzynarodowym jednoelementowym terminom odpowiadają znacznie częściej dwuelementowe jednostki: *hiperonim – wyraz nadrzędny, hipokorystyk – wyraz pieścizłotywy, hiponim – wyraz podrzędny*.

Większa obecność terminów rodzimych w słoweńskiej terminologii językoznawczej wynikać może z nieco odmiennej historii kształtowania się obydwu zbiorów terminologicznych, a także innego podejścia do jednostek międzynarodowych i rodzimych w polskim i słoweńskim środowisku językoznawczym. Niewątpliwie duży wpływ na kształtowanie się słoweńskiej terminologii nie tylko językoznawczej miał Jože Toporišič, który pisał, że:

vsak jezik ima v izrazju sopomenke, zlasti pogosto domače, pri nas pa zlasti slovensko in prevzeto (prim. *pridevnik* adjektiv). Sam sem se odločil predvsem za domače podstave in obrazila; če smo imeli domačih več, sem se odločil le za eno, po možnosti pa drugo rabil za soroden pojem: *naglas* ko gre za besedo, *poudarek* ko gre za stavčno izrazitost besede. (Toporišič 2006: IX)

Takie podejście słoweńskiego językoznawcy – promowanie terminów rodzimych – i próby wyznaczenia ich ekstensji prowadzące do przejrzystości (jednomianowości) należy uznać za niezwykle wartościowe dla słoweńskiej myśli językoznawczej. Co istotne Toporišič nie utożsamiał wyboru terminów rodzimych z puryzmem językowym:

Glede mednarodnega izrazja pride s strukturalizmom (v zrelejši fazi) preobrat v tem smislu, da se ponovno daje prednost domačemu izrazju [...], to pa ne pomeni purizma – kakor se rado očita s strani tistih, ki jim je praktično vse prevzeto ljubše od domačega in ki s tem preganjajo svoj občutek inferiornosti, narodne in jezikoslovne – namreč purizma v tem smislu, da bi na sploh preganjali tuje korenike, npr. tudi tedaj, kadar zanje nimamo svojih, da bi torej besede na silo kovali ali prevzete izraze spodrivali z nerodnimi opisi in s tem ustvarjali nemir in nered v strokovnih in laičnih glavah ipd. (Toporišič 2006: 396)

Dążył do zachowania równowagi i harmonii w obrębie jednostek terminologicznych. Andreja Žele zauważa, że upowszechnianie się i popularyzacja terminów rodzimych w słoweńskim systemie terminologicznym jest rezultatem słowenistycznej polityki językowej:

Če izhajamo iz izkušnje slovenističnega jezikoslovja zlasti nekaj zadnjih desetletij, ugotovimo, da je pojav terminoloških dvojnic posledica težnje jezikoslovne politike po oblikovanju nacionalne terminologije, največkrat kalkirane glede na mednarodno z latinskim ali grškim poreklom, npr. konverzija – sprevrženje, palatal – mehkonebnik, dialektologija – narečjeslovje, asimilacija – prilikovanje; včasih tudi z brisanjem pomenskih razlik, npr. leksika – besedje, homonim – enakoglasnica, in tvorbenih različic oz. dvojnic tipa favlirati/favlati igralca, slovenizirati/sloveniti pisavo/imena, perfekcionizirati/perfekcionirati vlogo ipd. (Žele 2010: 130–131)

Występowanie dubletów jednostek rodzimych i międzynarodowych jest zjawiskiem powszechnym w obydwu językach, wynikającym w dużej mierze z procesów globalizacyjnych komunikacji naukowej. Jego przyczyny mają więc charakter zewnątrzjęzykowy. W środowisku polskich badaczy zauważalne jest nieco odmienne od słoweńskiego stanowisko odnośnie internacjonalizacji w terminologii naukowej. Już w połowie XX wieku polski językoznawca Witold Doroszewski (1950: 24) pisał, że »terminologia naukowa powinna mieć charakter międzynarodowy w możliwie najrozleglejszej skali.« Podobny głos w przyznaniu internacjonalizmowi pierwszeństwa w komunikacji naukowej zabrała Iwona Łuczków, która w swoim wystąpieniu konferencyjnym *Tradycja a innowacje, czyli o zmiennych losach terminów gramatycznych* podkreśliła, że terminy międzynarodowe znoszą bariery komunikacyjne, są znacznie lepiej rozumiane i sprzyjają wymianie myśli naukowej.⁴

5

Ze względu na wstępny charakter pracy omówione powyżej klasy par synonimicznych są klasami ogólnymi. W ich obrębie możliwe jest wydzielenie różnego rodzaju synonimicznych klas znacznie bardziej szczegółowych, prezentujących skomplikowane relacje między jednostkami rodzimymi a międzynarodowymi i jednostkami syntetycznymi a analitycznymi. Opis takich klas powinien opierać się na płaszczyźnie pojęciowej i płaszczyźnie formalnej. Na tej podstawie możliwe będzie całościowe porównanie terminologii językoznawczej w obydwu językach.

6

Zjawisko synonimii z punktu widzenia nauki terminologii, w której postulowana jest jednomianowość terminów, jest zjawiskiem niepożądanym. Nieco inaczej należy postrzegać synonimię w systemach informacyjno-wyszukiwawczych stosowanych m.in. w bazach dziedzinowych. Przykładem może być system bibliografii językoznawstwa sławistycznego iSybislaw, w którym rejestrowana i porządkowana jest na

⁴ Konferencja zatytułowana *Мови Європи в стані оновлення* odbyła się w dniach 20–21 kwietnia w Kijowie. Organizatorem był Інститут української мови НАН України.

bieżąc terminologia językoznawcza. Język słów kluczowych omawianej bazy dziedzinowej, którego podstawowe jednostki są równokształtne z terminami językoznawczymi,⁵ służy do tworzenia formalnych opisów dokumentów i jest jednym z narzędzi wyszukiwawczych dla jej użytkowników. Dzięki odnotowaniu w terminologii językoznawczej zjawiska synonimii możliwe jest tworzenie w obrębie języka słów kluczowych klas terminów synonimicznych (ekwiwalentnych) w jednym i w wielu językach jednocześnie. Przykłady klas ekwiwalentów występujących w bazie w obrębie jednego języka: pol. *struktura tematyczno-rematyczna – aktualne rozczłonkowanie zdania – funkcjonalna perspektywa zdania, związek frazeologiczny – frazeologizm*; słoweń. *tematsko-rematska struktura – funkcjonalna stavčna perspektiva, frazem – stalna besedna zveza – frazeologem*. Klasa ekwiwalencji międzyjęzykowej tworzona jest poprzez łączenie jednostek w wielu językach słowiańskich, a każda jednostka bez względu na język odsyła do opisu tego samego dokumentu. Jednostki takie mogą wykazywać się synonimią pełną lub aspektową.

Poprzez wykorzystanie synonimii zwiększa się więc wyszukiwalność całego zbioru. Tym samym zjawisko synonimii w języku informacyjno-wyszukiwawczym jest zjawiskiem pożądanym, zwłaszcza z punktu widzenia użytkownika.

Literatura

- BABIK, Wiesław, 2010: *Słowa kluczowe*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- BANASIAK, Jakub, 2014: Synonyms and search synonyms in an IR system (on the basis of linguistic terminology and the iSybislaw system). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 49. 176–187.
- Bibliografia językoznawstwa sławistycznego iSybislaw. <http://www.isybislaw.ispan.waw.pl>
- BOJAR, Bożenna, 2005: *Językoznawstwo dla studentów informacji naukowej*. Warszawa: Wydawnictwo SBP.
- DOROSZEWSKI, Witold, 1950: *Kryteria poprawności językowej*. Warszawa: Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych.
- HUMAR, Marjeta, 2010: Sinonimija v slovenskih terminoloških slovarjih. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 75–95.
- LUKSZYN, Jerzy, ZMARZER, Wanda, 2006: *Teoretyczne podstawy terminologii*. Warszawa: Katedra Języków Specjalistycznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, Julia, 2013: Uwagi dotyczące współczesnej terminologii technicznej w języku polskim, rosyjskim i bułgarskim: na przykładzie terminów z branży cukrowniczej. *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego* 59. 123–133.
- MAZURKIEWICZ-SUŁKOWSKA, Julia, 2015: Internacjonalizmy jako źródło ekwonomimii w słowiańskiej terminologii technicznej (na materiale polskim, rosyjskim i bułgarskim). *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej* 50. 166–180.
- POLAŃSKI, Kazimierz (red.), 1999: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich.

⁵ Obok terminologii językoznawczej jednostkami języka słów kluczowych są m.in. nazwy geograficzne, nazwy osobowe, daty, a także wyrażenia języka naturalnego. Więcej na ten temat zob. np. *Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybislaw* (Rudnik-Karwatowa, Banasiak, Mikos 2013).

- RUDNIK-KARWATOWA, Zofia, 2013: Rola słowotwórstwa w słowiańskiej terminologii językoznawczej (na materiale języka polskiego, czeskiego i rosyjskiego). Rajna Dragičević (ur.): *Tvorba reči i njeni resursi u slovenskim jezicima*. Beograd: Filološki fakultet. 311–318.
- RUDNIK-KARWATOWA, Zofia, BANASIAK, Jakub, MIKOS, Zenon, 2013: Językowe problemy optymalizacji wyszukiwania informacji w systemie iSybisław. *Slavia Orientalis* 62/4. 631–646.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2003: *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- TOPORIŠIČ, Jože, 2006: *Besedjeslovne razprave*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.
- ŽELE, Andreja, 2010: Pomenotvorne zmožnosti z vidika /de/terminologizacije (v slovenščini). Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 125–139.